

DOKUMENTS OF OSMANIAN ARCHIVES ABOUT THE REGION OF AKKERMANN-BENDER-OCHAKOV AND HODJABEI. XVI CENTURY

Feridun M. Emedzhen

DSc (History), Professor

Istanbul 29 Mayıs University, Faculty of Arts and Humanities

Elmalikent Mah. Elmalikent Cad. No:4 34764 Ümraniye, Istanbul, Turkey

29mayis@29mayis.edu.tr

Attention of readers is for the first time proposed analysis of documents and documents themselves (in Turkish), which provide information about the Ackerman-Bendery-Ochakov and Khojabay region of the XVI century. It has been established that the region has a well-developed infrastructure, due to the growing role of trade for Istanbul. In addition to commercial, this region plays a strategic role, but it will become clear in a few centuries after the Ottoman-Russian relations have been installed. The efforts made to strengthen existing and build new fortresses to protect against the threat from the north, which in the XVI century. grew

Key words: Akkerman, Bendery, Ochakov, Hodjabay, trade, Ottoman Empire, fortress.

Ферідун М. Емеджен

Доктор історичних наук, професор, декан

Гуманітарний факультет «Університету 29 травня»,

Elmalikent Mah. Elmalikent Cad. No:4 34764 Ümraniye, Стамбул, Туреччина

29mayis@29mayis.edu.tr

ОСМАНСЬКІ АРХІВНІ ВІДОМОСТІ ПРО РЕГІОН АККЕРМАН-БЕНДЕРИ-ОЧАКІВ І ХОДЖАБЕЙ. XVI СТ.

До уваги читачів вперше пропонується аналіз документів та самі документи (турецькою мовою), що надають інформацію про регіон Аккерман – Бендери – Очаків і Ходжабей XVI ст. З'ясовано, що зазначений регіон мав достатньо розвинуту інфраструктуру, у зв'язку зі зростанням ролі торгівлі для Стамбулу. Окрім комерційної, цей регіон відіграв стратегічну роль, проте це стане зрозуміло через кілька століть, після установаження османсько-російських стосунків. Докладалися зусилля для укріплення наявних та побудови нових фортець регіону, для захисту від загрози з півночі, яка у XVI ст. зростала.

Ключові слова: Аккерман, Бендери, Очаків, Ходжабей, торгівля, Османська держава, фортеця.

**Переклад з турецької мови здійснив
Хюсейн Бююкбаллі**

Загальновідомо, що ідея османів про панування в акваторії Чорного моря почала інтенсивніше втілюватися після завоювання Стамбула. Взяття під протекторат Криму та приєднання до володінь османів Кілії та Аккермана під час султана Беязита II, поклали початок

перетворенню Чорного моря у внутрішнє море держави. Чорноморська політика здійснювалася під безпосереднім контролем Стамбула. В рамках цієї політики малося на меті розширити володіння до річок Турла (Дністер) і Ози/Озу (Дніпро) та низин Дунаю, який простягається від родючих рівнин на півночі до Балтійського моря. Період втілення цієї стратегії припадає на XVI ст., коли османи відігравали глобальну роль у світовій політиці. Підтвердженням такого стану справ у XVI ст. є військово-політичні кампанії, направлені у межиріччя Дніпра і Дністра.

У даній роботі запропоновано османські офіційні документи, у яких згадується лінія Аккерман-Бендери-Очаків, йдеться про те, яку інформацію можна отримати з цих документів щодо інтересу та політичного уявлення османів про цей регіон.

Перед тим як пояснювати характер офіційних документів, варто коротко розглянути основні цілі османів у встановленні протекторату над Молдовою і Кримським ханством. Як відомо, для османських адміністраторів першочергово важливим було забезпечення постійного функціонування комерційних доріг, що сполучали Молдавське князівство зі столицею Стамбул. Тогочасна Польща, що межувала з Молдавським князівством і Кримським ханством, могла контролювати торгові мережі, що мали зв'язок з Балтійським морем [18]. Товари, що надходили з північних степів, спускалися до Чорного моря не лише через митницю Кафи (Крим), але і по лінії Дніпра і Дністра. Багато маленьких нелегальних портів, які тут розташовувалися, ставали дуже потужними торговими центрами [12]. Особливої уваги заслуговує той факт, що митна зона Кафи включала до себе такі невеликі порти в північній частині Чорного моря.

Території Очакова і Аккермана відігравали регіональну роль як стосовно дельти Дунаю, так і для митної території Кафи, завдяки тому, що були відкриті для торгівлі з півночі. Зважаючи на воєнні дії Османської імперії на цій території, варто визнати, що їх систематичний характер був спричинений комерційним інтересом, а не мав на меті досягнення суто воєнних завдань. До прикладу, похід на Молдову у 1538 р., майже на півстоліття раніше завоювання в 1484 р. портів Аккерман в дельті Дністра, і Кілії в дельті Дунаю, відкрив доступ до родючих сільськогосподарських земель на півночі. Цей похід був яскравим відображенням нового підходу до північних територій. Як наслідок цього походу сталося розширення підконтрольної території у напрямку Буджака – до Бендер [11]. Дані території, мало заселені, почали активно залучатися до торгівлі [7]. З іншого боку, для різноманітних татарських племен та козацьких угруповань, що населяли регіон, відкривалися нові перспективи. Цей рубіжний регіон, у деякому сенсі, можна було назвати османським «Диким полем».

Варто також наголосити на тому, яку роль відігравала для османів торгівля. Незважаючи на небезпечність кордонів згаданої території, вона залишалася для Стамбула важливою, бо дозволяла збільшувати обсяги торгівлі. Посилений інтерес та спроби реорганізації регіону в другій половині XVI ст. пояснюється не тільки захистом кордонів від

нападів, але і необхідністю створення безпечних умов для комерційного руху, який постійно зростав. Найбільш чітким підтвердженням цієї думки є нові адміністративні одиниці, створені османами на північному кордоні. Так, наприклад, санджак Сілістри займав територію до дельти Дунаю, його було розширено шляхом включення Аккермана і Кілії, як окремих районів. Згодом приєднали територію Очакова і Бендер, а Аккерман став головним центром санджаку. У другій половині XVI ст. території Очакова і Бендер стали окремими рівнозначними адміністративними одиницями, що підпорядковувались Аккерману. Управління районами здійснював суддя-кадій. Не дивно, що збільшення чисельності османських документів стосовно вказаної вище території, збігається з цим періодом.

Перша згадка про перепис (тахрір) населення адміністративного району Аккерман датується початком XVI ст., проте деталі та зміст перепису не збереглися. Найбільш ранній перепис (тахрір) населення, що дійшов до наших днів, датується серединою XVI ст. і відображає ситуацію після битви 1538 р. в Молдові. Система перепису населення тахрір використовувалася для обліку податково зобов'язаного населення, населених пунктів та сільськогосподарських угідь на захоплених територіях. Дефтери тахрір несуть безцінну інформацію про тогочасний стан регіону. Дефтери тахрір районів Очакова, Бендер і Аккермана зараз зберігаються в Османському урядовому архіві. Їх цінність полягає в описі перших адміністративних одиниць Османської імперії та соціально-економічного потенціалу регіону на той час.

Найбільш ранні дефтери тахрір, що збереглися до наших днів, відносяться до періоду панування султана Селіма I. З більш ранніх пам'яток, збереглися митні записи портів датовані 1495 - 1505 рр., у яких є згадки про Кілію і Аккерман [1].

Дефтери під номером 65 (від 924/1518 р.) та 370 (від 1530 р.) зберігаються у скороченому варіанті і містять узагальнену інформацію про Аккерманську область. Однак дефтер 1570 р. вже містить детальні описи Аккермана, він привертав увагу деяких дослідників, але не був вивчений детально [3].

Наступний дефтер 1596-1597 рр. [5] став матеріалом кількох наукових робіт. Зокрема, була опублікована стаття, але без детальних коментарів, в якій передавався зміст дефтера [13]. У цих тахрір дефтерах наявні частини з описами господарської діяльності Аккермана та 87 сіл, що відносились до однойменного району. Їм приділено особливу увагу, бо вони відносилися безпосередньо до Стамбульської мечеті султана Селіма I [4]. Дефтери тахрір повідомляють про райони Аккермана, Очакова та Бендер наступне: населені пункти у складі районів, поіменний перепис населення з вказівкою на податкову спроможність кожного громадянина, господарську діяльність та промисловість регіону.

У тахрір дефтерах кількість і детальність інформації про Аккерман помітно зростає з 1520 р., про Очаків і Бендери – з 1570 р.

Як було зазначено, крім дефтерів тахрір, також були доступні записи митних прибутків Аккермана, проте для Бендер і Очакова у XVI ст. таких записів немає. З іншого боку, в книзі під назвою *Mühimme*/Мухімме, де були зафіксовані рішення меджлису, найбільшого законодавчого органу Османської імперії, починаючи з 1550-х років частіше і частіше зустрічаються згадки про Аккерман, Бендери і Очаків. Зокрема, є рішення, щодо надсилання регіональних адміністраторів до регіону Аккерман та Очаків, записи про прикордонні проблеми, суспільні конфлікти, питання щодо населених пунктів та створення нових воєнних укріплень. З цих записів можна отримати вичерпну інформацію про поселення регіонів Аккермана, Очакова, Бендер і Ходжабею.

Варто також зазначити, що в дефтерах тахрір присутня інформація про численні татарські поселення, поселення козаків, волохів, густо розташовані на території від заходу Криму до Бендер.

У другій половині XVI ст., особливо після походу 1538 р., османи прискорили розгортання політики розміщення ногайських та татарських племен в районі Аккерман-Бендер. Крім того, у цей час вони намагалися зміцнити цю ділянку шляхом будівництва воєнних укріплень на береговій лінії від Кримського узбережжя до Кілії. Згідно з офіційними джерелами, у цій області формувалася сприятлива ситуація для переміщень татарських племен, козаків, волохів, поляків, що створювало небезпеку конфліктів між ними. Ця ситуація загострювалася пропорційно до збільшення економічних і комерційних можливостей регіону.

Аккерман

Безсумнівно, Аккерманська фортеця була головним центром регіону, до якого османи, у зв'язку з фінансовими і комерційними міркуваннями, докладали чимало зусиль у створенні стабільності. Цей регіон притягував своєю густозаселеністю та рельєфом. У першій чверті XVI ст. 53%, що становило близько 1300 мирних жителів, були християнами, решта населення була мусульманами. Фортеця являла серйозну воєнну силу, кількість військових сягала понад половини загальної кількості населення.

Аккерман був як важливою військовою базою, так і цивільним містом. У місті знаходилось більш ніж 750 військових. У місті було п'ять кварталів (чотири немусульманських і один мусульманський). У другій половині XVI ст. у місті було вже двадцять шість мусульманських кварталів, кожен з яких був сформований довкола окремої мечеті, і десять немусульманських.

Наприкінці століття нараховувалось всього двадцять чотири квартали, двадцять з яких були мусульманськими. За документальними даними, немусульманськими кварталами були єврейський, вірменський, циганський і квартал «Попа Сави», де жили християни (греки, болгары, українці).

Кількість солдат у фортеці становила 342 осіб. Згідно з усіма цими даними населення Аккермана наприкінці XVI ст. становило близько

5000 осіб [10]. Незважаючи на те, що число солдат у фортеці було меншим, ніж на початку XVI ст., воно все одно залишалось значним. Зменшення кількості військових в Аккермані пояснюється створенням фортець в Очакові, Бендерах та з розширенням османських земель в період султана Сулеймана Кануні.

Землі довкола Аккермана фінансово підпорядковувались двом видам влади: 35 з них були виділені султану, а 57 – вакифу Стамбульської мечеті султана Селіма I¹⁰ [13]. Села вздовж південного берега річки Дністер належали султану, села вакифа розташовувалися на полях далі на південь до Дунаю. Схоже на те, що більшість сіл, що належали фонду, утворилися внаслідок появи нових татаро-ногайських поселень у другій половині XVI ст.

Проте в дефтері 1570 р. є записи “харич ез-дефтер”, що показують населені пункти, яких нема в попередніх тахрір-дефтерах. Якщо детальніше розглянути політику розміщення сіл вакифа, то стане зрозуміло, що політика заселення османів базувалася на шести основних регіонах. До прикладу, кількість залежних сіл включно з основним – Каракасим, що поблизу Яніхісара, становила 13, в долині Аджидере – 20, в долині Курудере – 10, в долині Бейлідере – 4, в долині Сарата – 3 і в долині Чіргалі/Шаня – 3. Також налічувалося багато чіфліків. Ще одним фактом на підтвердження того, що ці села були створені недавно, є те, що часто села названі в честь однієї особи, і саме ця особа була вказана як перший житель цього села. Більшість сіл султана, що мають більш давню історію, вони існують і до сьогодні.

В першу чергу, варто згадати села Бююк- і Кючюк-Катарджи, Кизилпинар, Яніхісар, Саріер, Монаші и Ашагі-Баглар. Більшість з них – повністю татарські поселення. Село Ашагі-Баглар зараз носить назву Шабо і є важливим центром виноробства. Зрозуміло, що це поселення було засноване як турецько-татарське село.

Найбільшими християнськими поселеннями були Янікхісар, Кизилпинар, Курхай, Єнікой, вони були створені пізніше і селилися тут переважно християни.

Крім того, ще 62 чіфліка були сформовані навколо сіл Саріер, Давутча, Арик Шюджа, Бююк Катарджи, Халкали, Хаджи Хасан, Тургутча, Хаджи, Хасан. Серед них села Бююк-Катарджи, Халкали, Хаджи-Хасан, Тургудча і Бешкую склалися виключно з чіфліків (складність прочитання назв в документах не завжди дає відповідність сучасним назвам) [13].

Бендери

Бендери стали значимим центром на Дністрі і почали відігравати роль важливого воєнного укріплення в період правління Османської імперії. Це було важливе місто-фортеця, з населенням 2000 жителів. У 1570-х рр. місто складалося з шести кварталів, два з яких належали християнам, а чотири – мусульманам.

¹⁰ У 1590-х рр. кількість сіл зросла до 87, були виділені казарми та дві лазні в передмісті [13].

Район Бендер був прикордонним з областю Аккермана. Серед поселень цього району – Єнікьой, Варнічі – були інтенсивно заселеними християнськими групами. Інші 18 сіл були небагаточисленними татарськими поселеннями. Лише село Дестікиран поблизу Бендер було значним поселенням, де християни і мусульмани жили разом. Крім того, не далеко від Бендер, у передмісті, у новоствореному селі Шехрекюстю жив дєрвіш Хан Деле, який заснував там текке (школу), у якій його три сини були зареєстровані працівниками.

До кінця XVI ст. в районі Бендер з'явилося кілька нових сіл. Це були два невеликі мусульманські села Бейкьой і Доян, поруч з трьома християнськими селами Ускурина (інша назва Джума), Істаніфос, Джелідайрані. Цікаво те, що ця частина поселень продовжила існування до XVIII ст. [6].

Очаків

Попри те, що Очаків був найпівнічнішою територією регіону, в записних книгах не було зареєстровано сіл: землі району Очакова (інша назва – Джанкерман) – абсолютно порожні на межі з Бендерами та Аккерманом. Місто Очаків та його фортеця були третьою за розміром воєнною фортецею Османської імперії разом з Аккерманом і Бендерами. Тут базувався найбільший військовий гарнізон, а нечисельне цивільне населення складалося з християн і мусульман. Загальна кількість населення досягала 1000 чоловік. В дефтері 1597/98 рр. згадується лише чотири села в районі Очакова. Цікаво те, що найбільше з них – Комрат [6;16;9].

Паралельно зі зростанням торгівлі у Стамбулі з другої половини XVI ст. стали проблемними питання суспільного порядку, безпеки доріг та торгівлі. Цей процес можна прослідкувати на матеріалі дефтерів Мухімме.

Ця ситуація зміцнила фортеці Аккерман, Очаків і Бендери, і дала можливість перетворити їх землі у густозаселений регіон. Задля забезпечення суспільного порядку почали звертати увагу на непримітні до цього часу порти, одним з яких, безумовно, був Ходжабей.

Ходжабей/ Одеса

У дефтерах Мухімме і тахрір XVI ст. немає згадок про Ходжабей, який, напевно, мав відноситися до області Аккермана. Проте, згідно з записами у Мухімме, з 1559 р. почала зростати роль порту Очаків. Було вирішено відновити фортифікації. Для цього було зібрано близько тисячі людей з Коджаджик, Налдьокен, юрюків Танридаг і Добруджанських татар. Проте будівництво було відкладено через проблеми з поставками продовольства. Безсумнівно, що більшість, приїхавших на будівництво Очакова людей користувалися шляхом через Ходжабей.

Крім того, незрозумілим залишається той факт, що межа від Аккермана до Очакова, будучи шляхом сполучення з морем, досі залишалася порожньою. Тим, що вперше привернуло увагу Османської імперії до Ходжабею, могли бути наступні події. У 1415 р. в одному польському джерелі це місце згадується як порт, куди привозили

литовську пшеницю. Проте на момент появи османської адміністрації (остання чверть XV ст.), тут не було ніякої економічної чи соціальної діяльності, яку можна було б офіційно задокументувати. Очевидно, що під час заходів для посилення захисту Бендер і Аккермана, цей віддалений порт не оминули увагою, хоч конкретної назви ніде і не зазначено [2].

У дефтері 1544 р. описується випадок нападу з пограбуванням продуктів і худоби села польського пана з 300-400 підданими по іншу сторону Дністра. Потім поляки вирушили у напрямку порту, там вбили 10-15 татар та захопили близько 1000 татарських коней [19]. У цьому документі також розповідається, що вони повернулися до порту(?) і осіли там, з метою грабунку державних кораблів. Через це ніхто не міг перейти на інший бік Босфору. Згадувалося, що дороги зі сторони Очакова закриті, і якщо Дністер замерзне взимку, то вони продовжать свій шлях через річку.

Попри все, ми не можемо стверджувати, що місце, про яке йдеться – це Ходжабей, бо з іншого боку Аккермана знаходився ще один населений пункт – От-ярик, і є імовірність, що йдеться саме про нього. Існують записи про напади поляків на приміські території фортеці Джанкерман, тому можна зробити висновок, що всі порти на узбережжі від Аккермана до Очакова були пограбовані¹¹. Османські керівники вимагали, щоб регіональні адміністратори ужили всіх можливих заходів для захисту районів Аккерман-Бендери і Очакова та працювали на забезпечення солдат.

Вірогідно, що Ходжабей залишався поза увагою центру через низький рівень безпеки, проте він залишався місцем, де могли перебувати моряки. Незважаючи на те, що назва Ходжабей не згадується у офіційних документах Османської імперії, ця назва неочікувана з'явилася на карті берегової лінії Чорного моря того періоду, створеній у 1567 р. Алі Маджаром Реісом. Тут Ходжабей показаний як причал навпроти Аккермана [15, с. 94]. У той самий період причал Ходжабей згадується у атласі Уолта 1570-1575 рр. [15, с. 126]. Закономірно постає питання: чому Ходжабей не згадується у офіційних документах Османської імперії, якщо він зазначений на картах того періоду?

Це можна пояснити тим, що метою османської колонізації були родючі землі південного узбережжя та південних берегів Дністра, а не регіону Ходжабею. Аналогічною до цієї ситуації є те, що в дефтерах тахрір немає згадок про села району Очакова. Причиною того, що територія між Очаковом і Аккерманом виявилася незаселеною, полягає у тому, що ці землі були незахищеним коридором до моря і піддавалися нападам з півночі. У той час у планах Османської імперії не було будівництва укріплень у Ходжабеї на кшталт Аккермана чи Очакова, які охороняли річкові торгові шляхи.

¹¹ У Бреславі та Джанкермані забрали 100 осіб 29 березня 1545 р. *Aynı Defter*, s. 329, hük. 454 (29 Mart 1545).

Османське керівництво приділяло належну увагу товарам, які вони отримували з регіону Аккермана. Допомогти зрозуміти тогочасну ситуацію можуть митні документи Аккермана та законодавчі документи з питань портів. Ходжабей, про який немає згадок у офіційних документах Османської імперії та дефтерах тахрір, мав бути платформою для контрабандистів, бо він знаходився поза офіційними інтересами Османської імперії. Ясна річ, що поселення тут не були офіційними. Проте, якщо опиратися на згаданий вище дефтер 1544 р., вірогідно, що цей порт або причал був теж спустошений.

Вірогідно, що османи мали план створення субструктури для заселення порожніх земель на півночі Дністра, поблизу річки Кучурган (Сарису), що могло прикрити коридор до Ходжабею. Проте ці плани розглядалися у довгостроковій перспективі, і на якийсь час Ходжабей покинули на призволяще.

У XVI ст. османи надавали перевагу побудові фортець Аккерман, Бендери і Очаків та сіл на іншому березі від Аккермана для створення безпечного середовища в регіоні. Ці плани будуть змінені у XVII-XVIII ст. Тоді, імовірно, і зміниться доля покинутого порту Ходжабей.

Насамкінець торкнемося спогадів Евлії Челебі, який перетинав ці місця у 1658 р., бо його враження дають першу докладну картину регіону та підтверджують думку, що розкрита вище. Евлія Челебі пройшов шляхом через Ходжабей з Аккермана до Очакова. Згідно з його записами, цей шлях в Очаків є головною дорогою. З Аккермана він проплив на човні до місця, де Дністер впадає в Чорне море, а потім продовжив свій шлях суходолом.

За його словами, ця територія – основне поле переміщення козаків. У зв'язку з тим, що цей шлях був головним сполученням між Аккерманом, Очаковом і Кримом, козаки розмістилися вздовж нього і нападали на подорожніх, і зробили цей шлях безлюдним. Назва цієї місцевості – От-ярик. Проте частіше ця територія називається “порожньою землею”. Тут була побудована башта для захисту від козаків, однак вона зруйнована, але навколо є дерев'яні укріплення, де живуть козаки. Звідти подорожуючий перейшов у землю Берумоюн, яку називав Куртбойну. Потім дійшов до лісистій місцевості під назвою Даллик. Ходити там було страшно, бо це було вдале місце для засідки розбійників. Тут з'єднується дорога з Маяк на Аккерман.

Ця інформація дає зрозуміти, що існував інший шлях з Аккермана до Очакова. Звідти Челебі добирався до Ходжабея за 14 годин. За його словами, один з багатих людей на ім'я Ходжа Бей отримав дозвіл від Баязида II і створив Ходжабей. Ця людина збудувала укріплену фортецю на скелястому місці на узбережжі Чорного моря і займалася розведенням овець в долинах поблизу.

Евілія Челебі пише, що якщо реконструювати фортецю, то всі родючі землі довкола будуть впевнено розвиватися. Навіть якщо у фортеці буде гарнізон, витрати на його утримання легко можна буде компенсувати за рахунок солі, яку тут видобувають [8, с. 92-93]. Його спостереження показують, що навіть у середині XVII ст. цей регіон був незаселеним і Ходжабей не використовували [8, с. 109].

Таким чином, очевидно, що регіон Аккерман-Бендери-Ходжабей-Очаків у XVI ст. почав привертати увагу османського центру у зв'язку зі зростанням ролі торгівлі для Стамбула. Регіон став наскільки пріоритетним, що тут почали проводитися воєнно-політичні дії. Докладалися зусилля для укріплення наявних та побудови нових фортець, для захисту від загрози з півночі, яка у XVI ст. зростала. Окрім комерційної, цей регіон відіграє стратегічну роль, проте це стане зрозуміло через кілька століть, після установаження османсько-російських стосунків. У цьому сенсі, зміст розглянутої стратегії та прозорливість Евлії Челебі ознаменували відродження важливого портового міста Ходжабей через два століття.

Документи:

Документ № 1. Населені пункти, що відносились до адміністративної одиниці каза Аккерман. Друга половина XVI ст. /XVI. ASRIN İKİNCİ YARISINDA AKKIRMAN KAZASI KÖYLERİ

A. Yavuz Sultan Selim Vakfı

- I. Bölge: **Karakasım**'a bağlı yerleşme yerleri (**Yanıkhisar** Yöresi)
1. Karakasım ve Kovancı mahallesi
  2. Alabaş Sinan
  3. Kulan Hafız ve Musa mahallesi
  4. Allahverdi Hafız (*hariç ez-defter*)
  5. Eşbuldu/Eşenbuldu (*hariç ez-defter*)
  6. Sakar Ahmed ve Boğdan mahallesi (*Önceden Turgudca mahallesinde kayıtlı imiş*)
  7. Babek Ağa (*hariç ez-defter*)
  8. Can Ahmed (*hariç ez-defter*)
  9. Kul Mehmed (*Önceden Tatar Cemaati diye kayıtlı imiş*)
  10. Yaman Çura (*Önceden Tatar Cemaati diye kayıtlı imiş*)
  11. Nakkaş Ağa/Bugaş Ağa (*hariç ez-defter*)
  12. Çölmekçi veya Arpacı Yusuf ve Arpacı mahallesi (*hariç ez-defter*)
  13. Kara Umur (*hariç ez-defter*)
- II. Bölge: **Acıdere** Vadisindeki Köyler
1. Evhadca
  2. Kınalı Mehmed (*Evhadca'da mahalle imiş*)
  3. Kör/Göz Turalı (*hariç ez-defter*)
  4. Salihce (*hariç ez-defter*)
  5. Bayramlı (*hariç ez-defter*)
  6. Hoşkadem (*hariç ez-defter*)
  7. Ferhad Halife (*hariç ez-defter*)
  8. Göleler (*hariç ez-defter*)
  9. Uzun Mustafa (*hariç ez-defter*)
  10. Balı Çoban (*hariç ez-defter*)
  11. Hüseyin Halife veya Süleyman Halife (*Oduncu Kulfal mahallesi ile hariç ez-defter*)
  12. Eynehan (*hariç ez-defter*)
  13. Kubadin (*daha önce Evranosça mahallesi imiş*)

14. Aziz Fakih (*hariç ez-defter*)
15. Armağan (*hariç ez-defter*)
16. Arslanköy (*hariç ez-defter*)
17. Çernal (*hariç ez-defter*)
18. Durak (*hariç ez-defter*)
19. Ağa Yunus (*hariç ez-defter*)
20. Kulağuzlu (*hariç ez-defter*)
21. Tulça/Tokça Bey (*hariç ez-defter*)
22. Anadolu (*hariç ez-defter*)
23. Balı Baba (*hariç ez-defter: Akkirman sancakbeyi reayası. Örfi vergiler ona ait*)
24. Çelebce Yurdu (*hariç ez-defter*)

III. Bölge: **Kurudere** vadisi köyleri

1. Sinan Fakih (*hariç ez-defter*)
2. Eynesi (*hariç ez-defter*)
3. Koca Hasan (*hariç ez-defter*)
4. Ferhad Hoca (*hariç ez-defter*)
5. Deniz Fakih (*hariç ez-defter*)
6. Ali Fakih (*hariç ez-defter*)
7. Zurnacı (*hariç ez-defter*)
8. Yenice (*hariç ez-defter*)
9. Başköy (*hariç ez-defter*)
10. Asılhan (*hariç ez-defter*)

IV. Bölge: **Beylidere/Benlidere** Vadisi Köyleri

1. Hasan Bey (*hariç ez-defter*)
2. Baylar veya Seyyid İlyas (*hariç ez-defter*)
3. Beylidere veya Koca Kurd (*hariç ez-defter*)
4. Divane Ali (*hariç ez-defter*)

V. Bölge: **Serata** Vadisi Köyleri

1. Mezidce ve Divane Memi mahallesi ve Öküzücü Ali mahallesi
2. Öksüzöğlü (*hariç ez-defter*)
3. Sarı Mahmud (*hariç ez-defter*)
4. Mustafa Tavıca (*hariç ez-defter*)

VI. Bölge: **Çırnalı** vâdisi köyleri

1. Anadolu veya Halil Köy (*hariç ez-defter*)
2. Sarı Hüseyin (*hariç ez-defter*)
3. Döğenci (*hariç ez-defter*)

B. Padişah Hassına Ait Köyler

1. Küçük Katırcı, Emrullah Halife ve Ahmed Ali b. Bayezid mahalleriyle.
2. Sarıyer (*Turla kenarında*)
3. Kurhay: (*Hristiyan köyü*)
4. Bugay Ağa
5. Bujdar veya Gölbaşı. (*Hristiyan ve Müslüman karışık. Kızılıpınar köyünde bulunmuştur*)
6. Ada veya Keten Savadı
7. Beylidere veya Seydullah Bey
8. Kara İbrahim
9. Celepçe Yurdu veya Kara Dede (*Arık Şüca köyünde bulundu*)

10. Kızılıpınar (*Müslüman ve Hıristiyan karışık. Turla kenarında*)
11. Turali veya Eşekderesi (*Şeyh Hızır vâdisinde*)
12. Baraca Ağa/Baramca veya Eşekderesi (*Şeyh Hızır vadisinde, Büyük Katırca köyünde bulundu*)
13. Yanıkhisar (*Müslüman ve Hıristiyan karışık. Tatar Cemaati ve Gebran cemaati mahalleleri var*)
14. Karakasım (*Müslüman ve Hıristiyan karışık*)
15. Karaali veya Divane Kara (*Beylidere adlı köyde bulundu*)
16. Davudça (*Yanıkhisar yanında*)
17. Arık Şüca (*Yanıkhisar yanında*)
18. Büyükdere veya Eşekderesi (*Karaköy de deniyor*)
19. Kara Novay
20. Nasuh Ağa
21. İslam (*Büyükdere'de çiftlik yazılmış imiş*)
22. Senir/Sinirönü (*Diğer adı Eşekderesi, Karaali mahallesiyle*)
23. Mehmed Çar (*Eşekderesi veya Koca Hızır vadisinde*)
24. Akseyid
25. Aliyyüsimad (*Eşekderesi veya Şeyh Hızır vadisinde*)
26. Aşağı Bağlar (*Bugün Şabo*)
27. Ak Mehmed
28. Ali Bey Hafız (*Şeyh Hızır vadisinde*)
29. Çalış Ağa-i Tataran
30. İsa Koca Ağa-i Tataran
31. Eşengeldi an-Tataran
32. Karaevli
33. Bostan Ali
34. Manaş Ağa (*önceki tahrirde Halkalica karyesi Kasanlu ve Mustafa çiftlikleri olarak yazılmış. Manaş Ağa, Bey Seyyid, Sevindik, Baybak adlı dört mahallesi var*)
35. Yeniköy (*Diğer adı Hemdem Babay Hariç ez-defter. Tamamı hıristiyan 60 nefer. Yeni kurulmuş köy. Boğdanlı, Bulgar ve Rum adları var*)

Çiftliklerden Oluşan Köyler:

1. Büyük Katırca (*Bu köydeki çiftlikler müstakil olarak yazılmış: Her birinde nüfus var. Mehmed, Hacı Abdullah, Seyyid Musa, Hüseyin Çelebi, Ali b. Savlı, Mustafa b. Papaş, Hacı Sinan, Eflak Ahmed çiftlikleri mevcut*).
2. Halkalı (*altı çiftlik kayıtlı. Sonradan iki çiftlik daha eklenmiş*)
3. Hacı Hasan (*üç çiftlik kayıtlı*)
4. Turgudça (*Acıdere'de, 14 çiftlik kayıtlı*)
5. Beş Kuyu (*6 çiftlik kayıtlı*)

Взято: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TD, nr. 483, 1570.

Документ № 2. Населені пункти, що відносились до адміністративної одиниці каза Бендери. Друга половина XVI ст. /XVI. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA BENDER KAZASINA AİT KÖYLER

1. Şhreküstü
2. Novasil (*diğer adı Yeniköy Derbentçi görevi var. Tamamı Hıristiyan:68 hane 27 mücerred*)
3. Dalyan (*Tamamı Hıristiyan: 37 hane, 23 mücerred*)
4. Varniçe (*Hıristiyan: 154 hane, 3 mücerred*)
5. Aksak Ali (*diğer adı Gölbaşı: Müslüman 21 hane, 2 mücerred*)

6. Derviş Ali (*Diğer adı Eyne Gazi. Botna vadisinde. Müslüman 18 hane 9 mücerred*)
7. Beyrek Halife (*Müslüman 7 hane, 9 mücerred*)
8. Dört Pınar (*Müslüman 14 hane, 7 mücerred*)
9. Kara Dede (*diğer adı İsa Sofu. Ayu Odabaşı mahallesi var. Müslüman 35 hane, 12 mücerred*)
10. Destikıran (*Bender yakınındadır, Gebran mahallesi var. Müslüman ve Hıristiyan karışık: 24 nefer Müslüman, 30 nefer Hıristiyan*)
11. Demirci (*Aksak Ali'de bulunmuştur. Müslüman 12 hane, 3 mücerred*)
12. Pervane b. Abdullah mahallesi (*Müslüman 10 hane, 5 mücerred*)
13. Kulfal (*Müslüman 8 hane, 7 mücerred*)
14. Divane İshak (*Müslüman 12 hane, 8 mücerred*)
- Han Dede Zaviyesi (*Şehreküstü köyü yakınında. 3 derviş, Han Dede evladından*)
15. Seydi Fakih (*Müslüman 10 hane, 3 mücerred*)
16. Abdurrahman-ı Cedid (*Müslüman 21 hane, 5 mücerred*)
17. Doğançı Veli (*Diğer adı Abdurrahman Eski, Müslüman 18 hane. 9 mücerred*)
18. Doğançı Abdurrahman (*Doğançı Veli adlı köyde bulundu. 20 hane, 10 mücerred*)
19. Himmetçe (*Müslüman 10 hane. 16 mücerred*)
20. Koyunpınarı (*Müslüman 13 hane, 4 mücerred*)
21. Süleyman Voyvoda Çiftliği (*Müslüman 8 hane, 3 mücerred*)
22. Ali v. Abdullah çiftliği (*Dört pınar köyü yakınında*)
23. Hamza çiftliği (*Destikıran'da*)
24. Temir Dede (*Müslüman 5 hane, 2 mücerred*)
25. Dizdar Hasan çiftliği
26. Memi Ağa çiftliği.
- Arazi.** Der-mâbeyn-i âb-ı Turla ve Sarusu (*50.000 akça hasılatlı, nüfusu zikredilmeyen boş tarım toprağı*)
27. Uskurina (*Diğer adı Cum'a. Uskravena kalesi. Hariç ez-defter. 20 nefer Hıristiyan*)
28. İstankos/İstanfos. (*Hariç ez-defter. 24 nefer Hıristiyan*).
29. Doyan-ı Büzürg (*hâriç ez-defter, Müslüman 17 hane, 10 mücerred*)
30. Beyköy (*hâriç, Müslüman 15 hane, 3 mücerred*)
31. Calidayrani (?) (*Hıristiyan 68 nefer*)

Evliya Çelebi'nin İsmail'den Akkırman ve Bender güzergâhı: (1657-58)

Kaplıbağlı- Gölbaşı- Tatarpınarı- Acıgöl- Akkırman- Hankışlası- Yanıkhisar- Hacı Hasan- Korkmaz- Sultan Savadı- Porka- Tonal- Çöplüce- Tilmaza- Livonta- Kopan- Yeniköy-Bender- Sihara- Boboyoz.

Взято: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TD, nr.483 ve TD, nr. 701.

Джерела а література:

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Defterleri (=MAD), nr. 6: İ. Bulunur, "Osmanlı Dönemi Karadeniz Ticaret Tarihine Katkı: Akkırman Gümrüğü (1505)", Omeljan Pritsak Armağanı, ed. M. Alpargu-Y, Öztürk, Sakarya 2007. – S. 525-584.
2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MD, III, hük. 521, 522, 527, 897, 1099, 1259, 1333, 1390.
3. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TD, nr. 483. Bu defterin başındaki kanunname ve bölgedeki çiftlikler üzerine yapılan incelemeler için bk. M. Berendei-G. Veinstein, "Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman 1570", CMRS, XXII/2-3 (1981), 251-328; G. Veinstein, "Les çiftlik de colonisation dans les

steppes du nord de la mer noire au XVIe siècle”, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan, İFM, sy.41/1-4 (1985). – S. 177-210.

4. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TD, nr. 542 ve Ankara TK, TD, nr. 561.
5. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan 701 nolu tahrir defteri (=TD) Ankara Tapu Kadastro Arşivi’ndeki ile benzerlik gösterir (TK, TD, nr.83). BA’daki defter yanlışlıkla 1574 tarihli olarak gösterilip Akkirman kısmı Yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır: M. Işık, 701 Nolu Tapu Tahrir Defterine Göre Akkirman Sancağı, Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008; keza M. Işık, “XVI. Yüzyılda Akkirman Sancağı”, Karadeniz Araştırmaları, sy.18 (2008), s. 19-37. Burada metin okumalarında hayli yanlışlar vardır. Akkirman bölgesiyle ilgili bütün bu tahrirleri içine alan geniş kapsamlı bir projeye meslektaşlarımız İlhan Şahin ve Aleksandr Sereda’nın katkılarıyla başlanmıştır.
6. Emecen F.M. Aynı Makale. – S. 246-248.
7. Emecen F.M. Osmanlılar ve Kuzey Karadeniz Stepleri // Osmanlı Klasik Çağında Siyaset. – İstanbul 2009. – S. 239-242.
8. Evliya Çelebi Seyahatnamesi, haz. Y. Dağlı-S.A.Kahraman-İ. Sezgin, İstanbul, 2005. - №. V.
9. Finkel C., Ostapchuk V. Outpost of Empire: An Appraisal of Ottoman Building Registers. Sources fo Archeology and Construction History of The Black Sea Fortress of Özi//An Annual on the Visual Cumture of Islamic World. - № XXII, Leiden 2005. – S. 150-188.
10. Geniş bilgi için bk. İ.Şahin, XVI. Yüzyılda Akkerman’ın Demografik ve Sosyal Durumu// Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, sy.12 (1998). – S. 319-323.
11. Guboğlu M. “Kanuni Sultan Süleyman’ın Boğdan Seferi ve Zaferi (1538m-945 h)// Belleten, L/198 (1987). – S/ 727-805.
12. Kefe gümrük alanı ve burayla irtibatlı olan iskeleler hakkında bk. H. İnalıcık. The Customs Registers of Caffa, 1487-1490. – Cambridge-Massachusetts, 1996.
13. Keleş H. Akkerman Sancağında Yavuz Sultan Selim Han Vakıfları // G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi. - № XXI/2 (2001). – S. 179-188.
14. Liste için bk. H. Keleş. Akkerman Sancağında Yavuz Sultan Selim Vakıfları. – S. 182-185.
15. Osmanlı Haritaları, haz. K. Özdemir. – İstanbul, 1992. – S. 94.
16. Öztürk T. Özü //DİA. – № XXXIV. – S. 133-134.
17. Seyahatname. – № V. – S. 109.
18. Tarihi Lehistan için bk. K. Beydilli. Polonya// Diyanet İslam Ansiklopedisi. – № XXXIV. – S. 309-317.
19. Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, haz. H. Sahillioğlu, İstanbul 2002. – S. 3-5, hük. 2 (13 Aralık 1544).

References:

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Defterleri (=MAD), nr. 6: İ. Bulunur, “Osmanlı Dönemi Karadeniz Ticaret Tarihine Katkı: Akkirman Gümrüğü (1505)”, *Omeljan Pritsak Armağanı*, ed. M. Alpargu-Y, Öztürk, Sakarya 2007, s. 525-584.
2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MD, III, hük. 521, 522, 527, 897, 1099, 1259, 1333, 1390.
3. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TD, nr. 483. Bu defterin başındaki kanunname ve bölgedeki çiftlikler üzerine yapılan incelemeler için bk. M. Berendei-G. Veinstein, “Règlements fiscaux et fiscalité de la province de Bender-Aqkerman 1570”, *CMRS*, XXII/2-3 (1981), 251-328; G. Veinstein, “Les çiftlik de colonisation dans les steppes du nord de la mer noire au XVIe siècle”, *Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan, İFM*, sy.41/1-4 (1985), 177-210.
4. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, TD, nr. 542 ve Ankara TK, TD, nr. 561.

5. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 701 nolu tahrir defteri (=TD) Ankara Tapu Kadastro Arşivi'ndeki ile benzerlik gösterir (TK, TD, nr.83). BA'daki defter yanlışlıkla 1574 tarihli olarak gösterilip Akkirman kısmı Yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır: M. Işık, *701 Nolu Tapu Tahrir Defterine Göre Akkirman Sancağı*, Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2008; keza M. Işık, "XVI. Yüzyılda Akkirman Sancağı", *Karadeniz Araştırmaları*, sy.18 (2008), s. 19-37. Burada metin okumalarında hayli yanlışlar vardır. Akkirman bölgesiyle ilgili bütün bu tahrirleri içine alan geniş kapsamlı bir projeye meslektaşlarımız İlhan Şahin ve Aleksandr Sereda'nın katkılarıyla başlanmıştır.
6. Bender için bk. F.M. Emecen. Aynı Makale. S. 242-246.
7. Emecen F.M. Aynı Makale, s. 246-248.
8. Emecen F.M. Osmanlılar ve Kuzey Karadeniz Stepleri // *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*. – İstanbul 2009. – S. 239-242.
9. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Y. Dağlı-S.A.Kahraman-İ. Sezgin, İstanbul, 2005. – №. V. – P. 92-93.
10. Finkel C., Ostapchuk V. Outpost of Empire: An Appraisal of Ottoman Building Registers. Sources fo Archeology and Construction History of The Black Sea Fortress of Özi//*An Annual on the Visual Cumture of Islamic World*. - № XXII, Leiden 2005. – S. 150-188.
11. Geniş bilgi için bk. İ.Şahin, XVI. Yüzyılda Akkerman'ın Demografik ve Sosyal Durumu// *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sy.12 (1998). – S. 319-323.
12. Guboğlu M. "Kanuni Sultan Süleyman'ın Boğdan Seferi ve Zaferi (1538m-945 h)// *Bellekten*, L/198 (1987). – S/ 727-805.
13. Kefe gümrük alanı ve burayla irtibatlı olan iskeleler hakkında bk. H. İnalçık. *The Customs Registers of Caffa, 1487-1490*. – Cambridge-Massachusetts, 1996.
14. Keleş H. Akkerman Sancağında Yavuz Sultan Selim Han Vakıfları // *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. - № XXI/2 (2001). – S. 179-188.
15. Liste için bk. H. Keleş, "Akkerman Sancağında Yavuz Sultan Selim Vakıfları", s. 182-185.
16. *Osmanlı Haritaları*, haz. K. Özdemir. – İstanbul, 1992. – S. 94.
17. Öztürk T. Özü. // *DİA*. – № XXXIV. – S. 133-134.
18. Tarihi Lehistan için bk. K. Beydilli. Polonya// *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. – № XXXIV. – S. 309-317.
19. *Topkapı Sarayı Arşivi H. 951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, haz. H. Sahillioğlu, İstanbul 2002. – S. 3-5, hük. 2 (13 Aralık 1544).

Феридун М. Емеджен

Османские архивные сведения о регионе Аккерман-Бендеры-Очаков и Ходжабей. XVI в.

Вниманию читателей впервые предлагается анализ документов и сами документы (на турецком языке), что дают информацию о регионе Аккерман – Бендеры – Очаков и Ходжабей XVI в. Установлено, что указанный регион имел достаточно развитую инфраструктуру, в связи с ростом роли торговли для Стамбула. Кроме коммерческой, этот регион играл стратегическую роль, однако это станет ясно через несколько веков, после установления осmano-российских отношений. Прилагались усилия для укрепления существующих и построения новых крепостей для защиты от угрозы с севера, которая в XVI в. возрастала.

Ключевые слова: Аккерман, Бендеры, Очаков, Ходжабей, торговля, Османская империя, крепость.

Отримано 1.12.2018 р.